

“EVANGEELIUMI SALADUS” ROOMA KIRJA LÕPUDOKSO- LOOGIAS (RM 16:25-27)

VALLO EHASALU

Sageli tabab meid Piibli ebaehtsate kirjakohtade juures kitsikus. Me kas kahtleme nende ebaehtsate kohtade pärast Pühakirja kõlbulikkuses olema meie elu aluseks või siis soovime eristada Pühakirjas mingit omatehtud “kaanonit kaanonis”, kus “ebaehtsale” kohta poleks.

Samas väärivad Pühakirja ebaehtsad lõigud, kuivõrd neid tähelepandavate tervikutena üldse leidub, erilist huvi. Selline lõik on hilisem kui antud Piibli raamat, samuti hilisem kui raamatu kirjutaja, nt evangelist või apostel Paulus. Ent just selline lõik laseb meil näha osakest kiriku ajalugu pärast antud Piibli raamatu valmimist. Selle pilguga tahaksin ma vaadata Rm lõpudoksoloogiat, mida valdavalt peetakse Rm-le tagantjärele lisatud lõiguks.

Käesolev kirjatöö viitab väheste teoloogide uurimistulemustele, sekundaarkirjandusel on vaid kriitika osa. Uurimuse taolist loomust põhjendan oma senise uurimis-tegevusega. Huvi kirikuameti ajaloo vastu on viinud mind kokku Uue Testamendi erinevate käsitlustega apostliameti sisust. Seejuures on üha enam pakkunud huvi kiriku

autoriteedi kirjanduslik sisu, apostlitöö juurde kuulunud kirjade kirjutamine, samuti apostliameti kujutamine pseud-epigraafikas. Seetõttu olen lähtunud paljus nägemusest, mille olen loonud Uut Testamenti iseseisvalt lugedes.

Käesolev uurimus keskendub Jumala ilmumise sarnasuste vaatlemisele eri pärimustes ning näitab Rm 16:25-27 pärimusloolist (ja ka vormiloolist) lähedust paljudele UT pärimustele. Selle ulatuse mõistmiseks võiks sissejuhatavalt mainida kolmnurka Rm 16:25-27 – Ef 3:2-5.9 - Tt 1:2j, kaugemas seoses ka 1Pt 5:10; 1:20. Arvestades nende sarnasustega, võiks siin rääkida ühtsest ilmutusskeemist (enne varjatud, nüüd Kristuses ja apostlite kuulutuses avaldatud saladus) kui ühest nii suuliselt kui ka kirjalikult väljaku-
junenud vormist apostlitejärgses õpetuspärimuses.

RM LÕPUDOKSOLOOGIA EHTSUSE KÜSIMUS

Rooma kirja lõpudoksoloogia (16:25-27) ebaehtsusele viitab nii tekstilugu kui ka selle keel ja teoloogia. Rm lõpp koosneb mitmest vanades käsikirjades erinevas koosseisus ja järjekorras esinevast lõigust. Lõpudoksoloogia esineb dubletina, korrates Rm 15:33 öeldut (ühtlasi on see ka ebaehtsa Rm 16:24 dublett).

Ka selle keel ning õpetus erinevad Pauluse omast.¹ Rm lõpudoksoloogia keel meenutab just LXX ja ühtlasi hilisema algkristluse keelt, ka teoloogia on just Pauluse järgse aja teoloogia.²

¹ Näiteks väljend αἰώνιος esineb tiitli või epiteedina Piibli kirjanduses üksnes Gn 21:33; Js 26:4; 40:28; Brk 4:8; Su 42; 2Mak 1:25; väljend γνωρίζειν τὸ μυστήριον asetab selle Ef teoloogia lähedusse (Ef 1:9; 3:3; 6,19). "Ainus Jumal" esineb üksnes 2Mak 1:25; 1Tm 1:17 ja Jd 25 ning "Tark Jumal" 4Mak 1:12 ja ka pseudepigraafidega samaaegses 1Clem 60:1.

² Heinrich Schlier, *Der Römerbrief* (Freiburg: Herder Verlag, 1987), 10.

Doksoloogia *Gattung* iseenesest pole ka Paulusele tundmatu. Oma lakoonilises vormis esineb see Rm 11:36 (olles lõpudoksoloogia *Vorlage*), Gl 1:5 ja Fl 4:20. Heebrealasest (Fl 3:5) Paulusele on lühidus omane. Seevastu hellenistlikus juudi kirjanduses, samuti kristluses areneb doksoloogia kui *Gattung* paralleelselt edasi (1Tm 1:17; Ef 3:20j; Jd 24j;³; 1Clem 43:6; 45:7; vrd 2Mak 8:18) ning pikeneb ja täitub sisuga.

Teoloogid, kes seevastu pooldavad doksoloogia ehtsust, viitavad Rm 16:25-27 mõtete lähedusele Rm mõnedele kohtadele, eriti Rm 1:1-7,⁴ samuti võimalikule liturgia keelele, millele Paulus võis osundada.⁵

Neid sarnasusi Rm 16:25-27 ja ülejäänud kirja vahel on tõesti kerge märgata, kirjas esineb neid enamgi, nt selle alguses. Nii Rm 1:1-7 kui ka 16:25-27 mainivad 1) prohvetite kirju, 2) usu kuulekust, mis jõuab kuulutuses kõigi rahvasteni; mõlemad puudutavad 3) evangeeliumi ja 4) apostliameti teemat. Ka selles võib näha lõpudoksoloogia *Vorlaget*. Siiski vaadeldakse viimaseid eri nurga alt ja on selge, et doksoloogia ja Rooma kirja sarnasus on nagu igasugune jäljendaja sarnasus oma eeskujule. Pseud-epigraafika kasutab alati ka oma autoriteedikandja kasutatavaid mõisteid (eriti 1.2Tm; Tt). Sellistel juhtudel pole tegemist mitte ühe autori käekirja tuntavusega, olulisem on erinev vorm ning õpetuse vaatenurk.

Rm lõpudoksoloogia esindab aega, mil apostlite peale vaadati ajas tagasi. Selle kujutus apostliametist sarnaneb seega Ef (2:20) ja Ilm (21:14) apostlikujutlusele. Ka pole meil ulatuslikumaid tõestusi Pauluse ajal olemas olnud liturgia keelest.

³ Kahes viimases kohas esineb ka üksnes neis ning Rm 16:25 esinev väljend "temale ... kes võib". Vrd veel Ap 20:32 ja Jk 4:12.

⁴ Peter Stuhlmacher, *Der Brief an die Römer*. NTD (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1989), 225.

⁵ Jukka Thurén, *Roomalaiskirje* (Helsinki: SLEY-kirjat, 1994), 268, 272.

RM LÕPUDOKSOLOOGIA TEKE

Järgnevas vaatleme lühidalt Rm 16:25-27 tekke vormilisi ja sisulisi eeldusi ajaloos.

Doksoloogia *vormiliseks lähtekohaks* on kujunev Pauluse kirjade kaanon. Doksoloogia lisamist Rm-le kaanoni kokkupaneku juures peab võimalikuks H. Schlier.⁶ H. Conzelmann kujutab doksoloogia loomist ette ajal, mil keegi ümberkirjutaja oli rikkunud Rooma kirja, eraldades sellest peatükid Rm 15j. Kaanoni koostaja pidi seejuures märkama, et kirjal pole lõppu, ning ta kirjutas selle ise juurde.⁷ Millal see võis aset leida, sellele viitaks esiteks Uue Testamendi käsikirjade suurim teadaolev sõelumisaeg varajases kristluses, Markioni aeg. Samas on see meie jaoks ainus teadaolev pidepunkt; ajaloos võis neid olla teisigi. Teiseks pakuvad UT pseudopigraafid Rm lõpudoksoloogiale rohkeid paralleele, kuid ilma selge dateerimisvõimaluseta. Ilmselt on Rm lõpudoksoloogia sama vana kui algav huvi Pauluse kirjade kaanoni vastu, s.t hiline pseudopigraafide aeg ja varajane apostlike isade aeg.

Doksoloogia *sisuliseks lähtekohaks* on apostliku evangeeliumi põhjendamine ja kaitsmine Pauluse koolkonna kristluses. Ka see on ulatuslik areng varaka-toolses kirikus, mis pakub küll rohket võrdlusainest, kuid ei võimalda täpseid dateeringuid. Niivõrd levinud oli ilmutuse olemuse üle arutlemine sel ajal Pauluse koolkonnas ja ka kristluses üldse, et seda võib pidada aja märgiks läbi mitme aastakümne, tõenäolisimalt aga 90. ja 110. vahel.

⁶ Schlier, *Der Römerbrief*, 10.

⁷ Hans Conzelmann, *An die Römer* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1933), 131.

Rm lõpudoksoloogia esindab algkristluses arenenud õpetust Jumala ilmutusest, mis on leidnud aset Jeesuses ja tema apostlite juures, ning näitab seda ühel arengujärgul, mis on Paulusest hilisem ning moodustab selge paralleeli Uue Testamendi pseudepigraafidele. Selle teoloogia põhisisuks on Jumal, kes end apostlite teenimise läbi ilmutab. Seejuures kujutab apostli vahendustöö endast tervet reflekteeritud vahelüli päästeloos. See pole enam Pauluse õpetusele omane funktsionaalne vahendus, kus apostel allub sõnumile, mida ta kuulutab. Jeesus on Jumala ilmumine, apostel on vaid selle kuulutaja. Evangeeliumi sisu ei sõltu seda kuulutatavast apostlist. Ka Pauluse tunnistus sisaldab selget mõtet Jumala tööst apostli elus, kuid Pauluse järgi tegutseb Jumal tema elus nii, nagu kelle tahes kristlase elus. Apostlitejärgses õpetuses Jumala ilmutusest on tulnud sellesse muutus. Siin saavad apostlid oma erilise koha Jumala tegudes ja päästeloos. Sõnumi apostlikkuses nähakse tagatist kuulutuse õigsusele ning apostli ametit nähakse osana Jumala tegudest ja ilmutusest. Apostli kuulutusest sõltub evangeeliumi sisu, sel on mõõdupuu funktsioon.

“MINU EVANGEELIUM JA JEESUSE KRISTUSE KUULUTUS”

Esiteks vaatame “evangeeliumi” ja “kuulutuse” sisu ning mõtteid, mida need, ka Pauluse enese jaoks nii olulised mõisted enesega kannavad.

Evangeeliumi mõistet kasutades on tundmatu autori juures oluline Pauluse enese õpetus: “evangeelium, mida kuulutab Paulus”. Väljendit “minu evangeelium”, “meie (s.t Pauluse, Siilase ja Timoteuse) evangeelium” kasutab ka Paulus ise (Rm 2:16; 2Kr 4:3; 1Ts 1:5). Pauluse tao-line keelekasutus on tema koolkonnas kõlama jäänud

mujalgi kui Rm lõpudoksoloogias, nt 2Ts 2:14; 2Tm 2:8. Oma olemuselt on evangeelium loomulikult “Jumala evangeelium” (Rm 1:1.9; 1Ts 2:2 jne) või tema Poja evangeelium (1Kr 9:12; 2Kr 2:12 jne), kuid misjonitöös on see jõudnud inimeste juurde Pauluse ja tema kaaslaste kaudu.⁸

Doksoloogia autori kasutatud Paulusele omases mõistes “minu evangeelium” kõlab vastu mälestus apostel Pauluse erilisest “minu evangeeliumi” mõistest. Sel on oma poleemiline alatoon: Pauluse evangeelium on selline Iisraeli Jumala tegude kuulutus, mis arvestab Kristuse kui Jumala seaduse täitja ning inimese õigeksmõistja ja uueksloojaga (Gl 1:7; 2:5) ning vastandub seega juudi käsujutlusele. Rm 16:25 autor aga läheb siit muutunud kirikuloo tingimusi arvestades veidi edasi, näeb evangeeliumis ka alust kiriku kuulutusele – kiriku kuulutus käib Pauluse järel ja seda kinnitatakse Pauluse kirjade ning tema töö mälestamisega.⁹ Sel on teatud sisuline legitimatsioonimõte.

Rm lõpudoksoloogias kinnitab Jumal usklikke “vastavalt evangeeliumile (κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν)”. Väljend “vastavalt minu evangeeliumile” esineb veel Rm 2:16, kus see tähendab viidet Pauluse kui misjonäri üks kord ette kantud kuulutusele ja õpetusele Jumala tegudest (õpetus tulevast kohtust kuulus ilmselt evangeeliumisse), ning 2Tm 2:8, kus evangeeliumi võib tõlgendada juba

---

⁸ Lähemat määratlust evangeeliumile kui “Pauluse evangeeliumile” toob Pauluse evangeeliumi seos Pauluse kutsumisega ja teatud eripära võrreldes Jeruusalemma kuulutajatega, kuid see on biograafiline joon (Gl 1:11j.15jj) ega ole seotud apostel Pauluse kui evangeeliumi legitimeerijaga (Rm 16:25; 2Tm 2:8 jt).

⁹ Rm lõpudoksoloogias ei esine mõiste “evangeelium” koondmõistena kogu kristluse kui usundi ja elu kohta, nagu Fl-s (1:7.12.16; 4:15) ja osalt Mk-s (8:35; 10:29). Fl keelekasutus on erinev haru Pauluse evangeeliumimõistest, mis tuli esile tema vanemas eas.

kui pärimuseks saanud õpetusmeelevalda, apostli παραθήκη (1Tm 6:20; 2Tm 1:12.14). Siinkohal võib Rm lõpudoksoloogiat tõlgendada karjasekirjade taustal. Nii näeb ka H. Schlier,¹⁰ et Rm 16:25 ei ole evangeelium mitte ainult kuulutus, vaid koguduse usu kinnitamise vahend ja norm.

Pauluse keskse koha tasakaalustamiseks evangeeliumi sisu enesega lisatakse doksoloogias Pauluse evangeeliumile “Jeesuse Kristuse kuulutus” (κήρυγμα). Väljend on grammatiliselt seotud sama verbiühendiga “kinnitama (millegi järgi), kinnitama (millegi kaudu)”.

Selle sõna juures on mõiste pärimuslooline taust huvitavam. Selge on selle levik Pauluse koolkonna kirjadest, peale selle pakub huvi, kas Rm lõpudoksoloogia pole ehk kuidagi seotud ka sünoptikute pärimusega (“Jeesuse Kristuse kuulutus” kui täiendus Pauluse kirjade pärandile). Vaatleme kõigepealt “kuulutust” Paulusel.

“Kuulutus” esineb ka Paulusel vormis “minu (meie) kuulutus” (1Kr 2:4; 15:14). 1Kr 1:21 (nagu 2Tm 4:17) räägib Paulus ilmselt Jumala kuulutusest. Mõiste moodustab Paulusel täieliku vormilise paralleeli “evangeeliumile”. Seega näeme, et mõlemal väljendil, evangeeliumil enam, kuid ka kuulutusel, on oma tagapõhi Pauluse kirjadest, pealegi on need üsna sama tähendusega.

Rm lõpudoksoloogiast võib otsida sidet ka sünoptilise evangeeliumipärimusega. Kuna lõpudoksoloogia on lisatud ilmselt hiljem, võib oletada sünoptilise pärimuse, nüüd juba kirjaliku evangeeliumi jõudmist Pauluse koolkonna kogudusteni. “Jeesuse Kristuse kuulutus” võiks äärmisel juhul olla kas suuline või kirjalik

---

¹⁰ Schlier, *Der Römerbrief*, 452j.

evangeeliumipärimus.

Evangeeliumipärimus pole Pauluse kogudustele olnud kunagi päris võõras. Sellele viitavad juba Pauluse kirjad (1Kr 11:23-26; 15:3-7). Siinkohal on küsimuse all vaid see, kas Rm lõpudoksoloogia autor võis tunda Pauluse kirjadest ja evangeeliumeist koosnevat kaanonit või seda soovida.

Mõiste “kuulutus” ei ole seotud evangeeliumipärimusega, esinedes evangeeliumeis vaid “Joonas kuulutusena” (Mt 12:41; Lk 11:32). Samas on levinud verb “kuulutama”, kusjuures kuulutajaks on tavaliselt Jeesus (Mt 4:17.23; 9:35 jne).

Võimalikule sidemele apostlite kirjade kogude ning kirjalike evangeeliumite vahel viitab vaid kaks pärimust. Esimene neist on Luuka ajalooteos. See ühendab eneses evangeeliumipärimuse ja Pauluse pärimuse. Samas ei saa seda ka lihtsustada. Kujund, milles Lk vastaks evangeeliumile ja Ap vastaks Pauluse koolkonnale või kirjadele, pole tabav, sest evangeeliumipärimus on kogu Luuka teoses liiga valdav, Pauluse pärimusest aga on võetud vaid väike osa, eelkõige Pauluse kujutamine misjonärina. Hilisele Pauluse koolkonnale (karjasekirjad) lähendab Ap peamiselt vaid mõlemate ühine huvi apostli meelevalla ja õige õpetuse teema vastu.

Sõna “kuulutus” kasutuse suhtes on huvitav Mk 16:8b – samuti juurdelisatud koht Piiblis. Kuna seda ei too ära kõik tõlked, siis lisan selle: “Aga kõik Peetruse omadele kästu kuulutasid nad. Aga pärast seda läkitas Jeesus ise nende kaudu idast läände igavese päästmise püha ja kadumatu kuulutuse. Aamen.” Siin võiks näha Ap kokkuvõtet Mk lõppu kirjutatuna. Samas on see lisand lootusetult hiline, et Rm lõpudoksoloogiale ja Uue Testamendi pseudepigraafidele kaasaegset võrdlusainest pakkuda.

Seega ei viita Rm lõpudoksoloogia mitte ühegi selge

sõnaga (tol ajal juba olemas olevale kirjalikule) evangeeliumipärimusele. Justinus Märter ja Markion jäävad esimesteks tunnistajateks evangeeliumipärimuse ja kirjade koos kasutamisest, nende pärimuste läbimõeldud suhet me varajasemast ajast ei tunne. H. Schlieri järgi Rm 16:25 pigem lihtsalt kinnitab oma mõtet, nimetades sama asja kahe väljendiga: “minu evangeelium” ja “Jeesuse Kristuse kuulutus” on sama sisuga.¹¹ Seega peaks see olema pigem “kuulutus Jeesuse Kristuse kohta”.

Rm lõpudoksoloogia kuulutusemõistele tuleb aga eriliselt lähedale karjasekirjade õpetus kuulutusest ja evangeeliumist. Mõlemad näevad selles teatud kindlat korda päästeloos: evangeelium ja kuulutus on seatud valmis enne maailmaaegu, omal ajal ilmunud ja, mis on väga oluline, Jumal on usaldanud selle Pauluse kätte. Hästi on võrreldavad Tt 1:2j ja Rm lõpudoksoloogia:

Rm 16:25-27

Sellele aga, kes teid võib kinnitada

minu evangeeliumi ja Jeesuse
Kristuse kuulutuse kohaselt,
selle saladuse ilmutuse kohaselt,
millest on igavesest ajast vaikitud,
nüüd aga on tehtud avalikuks
ja prohvetite kirjade läbi

igavese Jumala käsu kohaselt
kõigile rahvastele antud teada
kuulekuseks usule,
ainsale, targale Jumalale, temale
olgu kirkus igavesti Jeesuse
Kristuse läbi! Aamen.

Tt 1:3

Jumal ...
on töötanud enne igavesi aegu,
ja kes on määratud ajal teinud oma
sõna avalikuks
jutlustamise läbi, mis on usal-
datud (1Kr 9:17; Gl 2:7) minu
kätte
Jumala, meie Päästja
käsu kohaselt ...

¹¹ *Ibid.*

Sellest näeme, et nagu Rm 16:25-27, nii otsivad ka karjasekirjad (eriti Tt 1:2j) evangeeliumi apostlikku autoriteeti ja näitavad seejuures huvi selle vastu, kuidas Paulus oma kuulutusülesande on saanud. Ka Paulusel on olemas algmetena õpetus preeksistentsest Jumala nõust ja isikustatud tarkusest (1Kr 2:6-9; Fl 2:6-11), kuid need esinevad Jumala tegevuse teemade juures, mitte apostleist rääkivas ilmutusõpetuses. Rm lõpudoksoloogia ja karjasekirjade eriline sarnasus on mitme teema ühendamises: 1) “Pauluse kätte usaldatud evangeelium” (iseenesest Pauluse eneseteadvuse ja tema kirjadest kajastuva “kuulutaja biograafia” mõju¹² - 1Kr 9:17; Gl 2:7; karjasekirjades veel 1Tm 1:11; 2:6j), 2) ühendatud viitega selle “preeksistentsile” ja 3) ilmumise ajale (πρὸ χρόνων αἰωνίῳ; καὶ ἰδίῳ; 1Tm 2:6; Tt 1:2; Rm 16:25j). Karjasekirjade autoril võis olla teatud (kirjalik?) side ehtsate Pauluse kirjadega, kust pärineb mõte, et teenistus on Pauluse kätte “usaldatud” (1Kr 9:17; Gl 2:7; 1Ts 2:4). Rm lõpudoksoloogiat ja Tt 1:2j ühendab see, et evangeelium ja kuulutus oma kinnitavas või siduvas funktsioonis on seotud Paulusega kui algusaja autoriteediga. Midagi taolist võis kirjutada siis, kui autoriteet ise oli surnud.

Evangeelium ja kuulutus võivad Rm lõpudoksoloogias kogudust “kinnitada” (στηρίζω), see on Rm 16:25j järgi nende ülesanne. Koguduste ja usklike “kinnitamine” on levinud kristlik mõiste, Paulusel esineb “kinnitamine” vaid Rm 1:11; 1Ts 3:2.13, kuid kinnitamisel puudub Rm 16:25-le vastav legitimatsiooni mõte.

Algkristlikus kuulutuses oluline “kinnitamise” mõiste on aga apostlitejärgsel ajal edasi arenenud, see on Pauluse koolkonna ja ka laiema kristliku pärimuseringi

---

¹² Vt märkus 8.

ühisvara. Paulusel puudub mõiste στηρίζω kindlalt väljakujunenud kasutus, üldiselt aga näeb ta seda, üheskoos muu algkristlusega, kristlastest ja kuulutajatest inimeste tööna, ka reisi ja külaskäigu eesmärgina. Kinnitatud olekust või kinnitamisest on aga juttu nt Lk 22:32 (vrd Jh 21:15-17); Jk 5:8; 2Pt 1:12 ja Ilm 3:2. Ap läbib mõte jüngrite (14:22; 18:23), vendade (15:32) ja koguduste (15:41) kinnitamisest (Lk ja Ap ἐπιστηρίζω) rändmisjonäride poolt. 2Ts on kinnitajaks Issand Kristus (2:17; 3:3). Sisult tõeliselt lähedane Rm 16:25-27-le on siiski vaid 1Pt lõpudoksoloogia (5:10j): ὁ δὲ θεὸς ... ὁ καλέσας ὑμᾶς ... ἐν Χριστῷ ... στηρίξει ... αὐτῷ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας. ("Aga Jumal ... kes teid on kutsunud ... Kristuses ... kinnitab ... Tema päralt olgu võimus igavesest ajast igavesti!") Nende suurim sarnasus on see, et kinnitajaks on Jumal. Peale selle on 1Pt lõpudoksoloogia ka Rm lõpudoksoloogia hea vormiparalleel.

Eeltoodus näen ma Rm lõpudoksoloogia sarnasust Uue Testamendi pseudepigraafidele. Ma leian eest apostlitejärgsele ajale omase huvi kunagise apostlist autoriteedi kuulutuse vastu, mis on oma lõpuleviidud kujul saanud kiriku õpetusvaraks (1Tm 6:20; 2Tm 1:14; ka 2Ts 2:15). Pauluse enese jaoks oli evangeelium Jeesuse Kristuse oma, Paulus või mõni muu kuulutaja oli vaid selle teenistuses. Pauluse järgses kristluses on Paulus ise juba ülendatud osaks sellest evangeeliumist.

Rm lõpudoksoloogia autor kirjutab Pauluse kirju lugevale kogudusele ning soovitab kogudusel neid kirju usus kasvamise aluseks üha uuesti vastu võtta. Ta näeb kirjade kogu kasutamist ning arutleb samas kirjade tähenduse, nende sisu vaimuliku meelevalda üle. Et see oleks ühtlasi ka soovitus kirjalikule evangeeliumipärimusele ning sisaldaks selle kaanoni tundmist, ei leia tekstis kinnitust.

“SALADUSE ILMUTAMINE”

Mõistetele “minu evangeelium” ja “Jeesuse Kristuse kuulutus” lisab Rm lõpudoksoloogia veel mõiste “igavesest ajast vaikitud saladuse ilmutamine”. Grammatiliselt on ka see seotud verbiga “kinnitama (millegi järgi)”, mis viitab mõiste paralleelsusele eelnenuga. Suur erinevus on aga selles, et kui “minu evangeelium” ja “Jeesuse Kristuse kuulutus” olid seotud enam Pauluse pärimusega, siis “saladuse ilmutamise” mõte on seotud veelgi enam Paulusele järgneva aja pärimusega. Selle kodu on põhiliselt Pauluse koolkonna teoloogia pärast koolkonna rajaja lahkumist.

Järgnev doksoloogia osa räägib *ilmutusest* (ἀποκάλυψη), mis tõi Jumala teod ja tahte päevavalgele. Jumala “ilmutus” maailmale on siin Kristuse elu ja apostlite kuulutus. Rm lõpudoksoloogia õpetuse järgi oli ilmutus enne “vaikitud”, Jeesuse ning Pauluse ajal aga (Rm 16:26) lõppes vaikus, saladus “tehti avalikuks” (φανερώω) ja “tehti rahvaile teatavaks” (γνωρίζω).

Mõiste “ilmutama” pole Paulusele võõras, doksoloogia autor on võinud seda õigusega kasutada. See mõiste on küll Paulusel liiga lai ning ei ole välja kujunenud oskussõnana. Rm 1:17 ilmub Kristuses Jumala õigus. 1Kr 14:6.26; 2Kr 12:1.7 on ilmutus koguduse ülesehitamise vahend nagu nt prohvetlus. Ka tähendab ἀποκάλυψις Paulusel (1Kr 1:7; nagu ka Lk 17:30; 2Ts 1:7 ja 1Pt 1:7) Jeesuse tagasitulekut. Gl-s on mõistel “ilmutama” biograafilisi jooni. Paulus on saanud evangeeliumi Jeesuse Kristuse ilmumise läbi (Gl 1:12) ning Jumal ilmutab oma Poega Pauluses (Gl 1:16). Viimane võis olla Pauluse koolkonnas kõlama jäänud mõte.

Rm lõpudoksoloogia mõte, et Jumala tarkus on peidetud, et Jumal on selle peitnud juba enne igavikku,

esineb juba ka Paulusel (1Kr 2:7jj; ka Rm 3:21).

Samuti kasutab Paulus sõna *μυστήριον*. Rm 11:25; 1Kr 15:51 (ka 2Ts 2:7) tähendab see sündmusi päästeloos ja eshatonis, millest apostel teab kirjutada. 1Kr 2:1 “Jumala saladus” on lihtsalt kristlik kuulutus, räägib ju seegi Jumala tegudest oma Pojas, see on küllalt lähedane Rm 16:25-le. 1Kr 2:7 on juba üsna sarnane Rm lõpudoksoloogiale, kuna “saladus” tähendab Jumala viisi inimesi päästa, ja see saladus on võrdsustatud Jumala tarkusega, mis on *ἀποκεκρυμμένη, ἢν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν* (“saladusse peidetud ... mille Jumal on ette määranud meie kirkuseks enne ajastuid”). 1Kr 4:1 on see taas kristliku kuulutuse sisu, kusjuures selles seoses esinev sõna *οἰκονόμος* võetakse sagedasti üles pseudepigraafides (Kl 1:25; Ef 3:2.9; Tt 1:7; 1Pt 4:10; kusjuures Kl ning Ef on kirjad, mille pärimus rõhutab eriliselt saladuse mõistet). 1Kr 13:2; 14:2 müsteeriumikäsitlust eristab eeltoodud kohtadest eeldus, et Pauluse järgi on “saladusi” rohkem kui Paulus neid teab, seega pole neid ka mõistetud kristliku kuulutuse põhisisuna.

Kui Paulusel esines sõna “saladus” kõigis kirjades vaid seitse korda, siis lühikestes Kl-s ja Ef-s torkab silma selle sagedasem esinemine, kokku kümme korda. Ef 1:9 tegi Jumal teatavaks (*γνωρίζω*; Rm 16:26) oma tahte saladuse. Ef 3:3 käib see Pauluse kutsumuse kohta: *κατὰ ἀποκάλυψιν* (Gl 2:2 mõju?) *ἐγνωρίσθη* (Rm 16:26) *μοι τὸ μυστήριον*, Ef 3:4.

Ef 3:2-5.9

Jumala armu majapidamine,

mis on antud minu kätte teie heaks!
Jumal on mulle ilmutuse kaudu
teatanud saladuse

Rm 16:25-27

Sellele aga, kes teid võib kinnitada
minu
evangeeliumi ja Jeesuse Kristuse
kuulutuse kohaselt,
selle saladuse ilmutuse kohaselt,

mida muistsete põlvede aegu ei antud teada...
nagu see nüüd on ilmutatud ...

et paganadki on töotuse kaaspärijad ...
mis on selle saladuse korraldus,
mis on kätkevad aegade algusest peale...

millest on igavesest ajast vaikitud,

nüüd aga on tehtud avalikuks ...

kõigile rahvastele antud teada kuulekuseks usule

Huvitav on siin märksõnade οἰκονομία (“majapidamine, korraldus”; 3:2.9; vrd 2Kr 4:1) ja δοθείσα (“antu”; 3:2.7) esinemine samas seoses, mis viitab apostliametit kaasa haaravale ilmutusskeemile Ef-s.¹³ Apostliamet on osa Jumala päästeloost. Siin on öeldud ka, et eelnevaile põlvedele seda ei kuulutatud, nüüd aga ilmutati see Vaimus apostlitele ja prohvetitele. Tõenäoliselt on Ef 3:9 “selle saladuse korraldus, mis on kätkevad aegade algusest peale” kirjutatud 2Kr 2:7 ja Kl 1:26j mõjul. Ajaloolise ja kaine Pauluse evangeeliumipärimuse juurde on Kl-Ef pärimuse suunal kasvanud enam müstikat. Edasi areneb müstiline suund Ef näidatud suunas Antiookia Ignatiose juures (Ign. Ef. 19:1; Magn. 8:2).¹⁴

¹³ Vt ka sõna πιστεω (“kellegi kätte) uskuma” kasutust karjasekirjades (1Tm 1:11; Tt 1:3) ja Paulusel (1Kr 9:17; Gl 2:7) kutsumust väljendava mõistena.

¹⁴ Schlier, *Der Römerbrief*, 453; Ignatiose eripäraks on täpsem järelemõtlemine Jumala “vaikuse” üksikasjadele ja sellele, kelle juures ja kuidas Jumala mõtted vaikusest väljusid (vt eeltoodud kohad), kusjuures apostliameti tähtsus Ignatiosel kahaneb, Jumala saladustest saab kogodus osa eelkõige Jumala Vaimus. M. Bockmuehli järgi peab Ignatios end kosmiliste saladuste tundjaks (Ign. Trall. 5:1), kuid nii, et kristlus pole Ignatiose jaoks mitte esoteeriliste teadmiste tundmine, vaid alandlikkus, usk ja armastus, mis seob nähtamatu just nähtavaga, hea näide on Ign. Trall. 8:1. (Vt Markus Bockmuehl, *Revelation and Mystery. WUNT* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1990) 215j). Suurimad saladused on just nähtavad asjad (Ign. Ef. 18:2-19:2). Vt *ibid*, 216.

Kl 2:2; 4:3 ja Ef 3:8j; 6:19 seletavad veel “saladuse” sisu. “Saladuse teatavakstegemist/tundmist/rääkimist on Ef ja Kl teoloogias nähtud tagantjärele lihtsalt kui sobivat väljendit Pauluse teenistuse kohta (Ef 6:19; Kl 2:2; 4:3).

“Saladus” pole UT-s eriti levinud mõiste. Karjasekirjade pärimuses, 1Tm 3:9 on usk ise “saladus”, 3:16 on see kuulutuse, Kristuse sündmuse sisu. Evangeeliumid peavad silmas eelkõige nähtavaid asju, “saladus” esineb neis vaid pärimuses tähendamissõnade seletamisest (Mt 13:11; Mk 4:11; Lk 8:10).

Nõrka kaja Rm lõpudoksoloogia ilmutusõpetusele Ap-s on nähtud Ap 22:15; 26:17j.¹⁵ Siiski põhineb viide üksnes biograafilisel samasusel, Gl ja Ap pärimused viitavad mõlemad Pauluse kutsumisele ja selles antud ametile. Rm 16:25 ilmutusõpetuse sõnastust Ap-s ei leia. Ilm-s on “saladus” ajaloo saladus ja ilmutuse pildi seletus (1:20; 10:7; 17:5.7).

Ei Paulus ega Kl-Ef järgi mõistet kasutades Vana Testamenti. Nii on selliste mõistete, nagu “ilmutus”, “teatavaks tegema” ja “saladus” kuhjumises nähtud eeskujuna Qum-rani teoloogiat. Ef on arendanud siin edasi juudi apokalüptikat, mille vastu Paulus tunduvalt vähem huvi tundis. 1QH 1:21 on kirjas: “*diese erkannte ich aus deiner Einsicht, denn du hast mein Ohr geöffnet für wunderbare Geheimnisse.*”¹⁶ Müsteeriumid on apokalüptikas seotud lõpuajaga.¹⁷ 4Esr 14:26 on vahetegemine avaldatavate ja veel mitte avaldatavate saladuste vahel, olulisem on 4Esr 6:38j; 7:30; Apk. Brk 3:7 ütlused “alguse vaikimisest.”¹⁸

¹⁵ Joachim Gnilka, *Der Epheserbrief* (Freiburg: Herder Verlag, 1990), 164.

¹⁶ Tsitaat *ibid.*

¹⁷ Joachim Gnilka, *Der Kolosserbrief* (Freiburg: Herder Verlag, 1991), 100.

¹⁸ Ernst Käsemann, *An die Römer* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1973), 405.

Paulusel esineb mõte apokalüptilisest saladusest vaid mõnes põhjenduskäigus näitliku materjalina, kuna Kl-Ef on leidnud sellele saladuse ilmutuse õpetusele koha oma teoloogiate keskmes.

Kl 1:26j par Ef 3:3-5 moodustavad Rm lõpudoksoloogialegale selge paralleeli. Need näevad Paulust inimesena, kellele anti ilmutuses teada Jumala saladus, mis oli inimeste eest seni varjul hoitud, mis aga nüüd on ilmutatud.¹⁹ Paulusest on saanud müstiline inimeste juhataja saladuste poole.

Sarnast ilmutusõpetust võib leida ka karjasekirjades, kuid ilma rõhuta “saladusel”. 2Tm 1:10j järgi on Jumala arm ilmutatud (φανερῶ; Rm 16:26) nüüd (Rm 16:26) Jeesuse Kristuse ilmumises (ἐπιφάνεια). Ka siin, nagu eelnevas toodud Tt 1:2j-s, on see seotud Pauluse ametiga, Paulus on “antud” (*terminus technicus* ametiisiku kutsumuse kohta; passiiv; Ef 3:2.8 on Paulus see, kellele on “antud”) seda kuulutava evangeeliumi “kuulutajaks, apostliks ja õpetajaks”.

Sellega jõuame ka loetelu kolmanda liikme, “vaikitud saladuse” paralleele otsides karjasekirjade, Kl ja Ef ning Rm lõpudoksoloogia ühise huvi juurde evangeeliumi algse kuulutaja ameti päritolu vastu. Nii Kl-Ef kui ka karjasekirjad näevad Jumala saladust ja apostliametit üksteisega olemuslikult kokkukuuluvana. Apostliamet kuulub “Jumala armu majapidamise” sisse, see mõiste ise on lähedane Rm 16:25 kirjeldatule.

Nõrgem vastukaja sellele apostlitejärgsele ilmutusõpetusele leidub veel 1Pt 1:20. Selle järgi oli Jeesuse

---

¹⁹ Ka Ef ja Kl vahel on erinevus: vanemas Kl-s on “saladus” ilmutatud “pühadele”, kristlased elavad saladuste tundjatena. Ef võtab enam üle mõtteid, mis seovad ilmutuse kindlate isikutega, see avaldati “apostleile ja prohvetitele”. Paulus ja tema kaasaegsed on ilmutuse vahendajad, kellel on koht Jumala ajaloos.

veri tuntud juba enne maailma loomist (vrd Ef 1:4), ent see on ilmutatud (vrd Rm 16:26) viimastel aegadel. 1Pt-s puudub sellel küll side apostliametiga, kuid seos on Kristuse tööga.

Kaugemale Rm 16:25 ilmutusemõttest jääb Ilm 1:1. “Jeesuse Kristuse *ilmutus*, mille Jumal temale on *andnud*” jätab välja küll apostli osa ilmutuse juures, ilmutus on “antud” Jeesusele Kristusele kui vahemehele. Ilm-s ilmutab Jeesus Kristus end prohvetile ja tema kaudu (Ilm 1:1, vrd Ef 2:20).

Olen leidnud, et ehtsates Pauluse kirjades ning Pauluse koolkonna kirjades on teatud kooskõla mõistete “ilmutama”, “teada andma” ja “saladus” kasutamises. Siiski on nendes ka erinevusi.

Paulusele on võõras õpetus, et kuulutus Jeesusest Kristusest on *saladus* oma loomult. “Saladus, mis oli varjatud, kuid saab avalikuks”, on küll antiteetiline parallelism, mis esineb ka Pauluse kirjades väljakujunenud keelekasutusena.²⁰ Neis kohtades, kus Paulus Jeesuse Kristuse tundmisest kui saladusest räägib, ei mõtle ta siiski mitte seda, et Jumala teod oleksid eriliselt *saladuses hoitud*. Paulusel on taolised kohad seotud tema õpetusega inimesest ja patust. Inimese mõistus ei suuda Jumala asju mõista, teda segab tema püüdlustes ettemääratus, mis lasub inimesel patu pärast. Jumala sõna lugedes on tema palgel kate (2Kr 3:14). Evangeelium pole iseeneses müsteerium, see on müsteerium vaid uskmatute seas kurjade vaimude mõju tõttu (2Kr 4:3).²¹

Rm 16:25 rõhutab passiivne σεσιγημένον, “vaikitu”, et Jumal on ise saladust enesele hoidnud.²² See mõte

²⁰ Gnllka, *Der Kolosserbrief*, 100.

²¹ Käsemann, *An die Römer*, 405.

²² Bockmuehl, *Revelation and Mystery*, 206j.

ajaloolisest saladusest, igavesest vaikimisest, millele tuli lõpp Kristuses ja tema kuulutajate misjonitöös, tuleb koos Kl ja Ef teoloogiaga. Jumala saladus inimese eest varjulepandud varana, mitte inimesele oma loomu poolest kättesaamatu varana on Kl ja Ef teoloogia, mis leebemal, ajaloolisemaks tehtud kujul esineb ka karjasekirjades. Pauluse algselt ajaloolisele ja antropoloogilisele mõttele on Kl-Ef lisanud ontoloogiat, karjasekirjade kogudused aga on jätkanud seda õpetust kainemas, ajaloolise kuulutusega seotud suunas. Eriliselt on Kl-Ef suunda edasi arendatud Ignatiose kirjades (Ign. Ef 19:1; Magn 8:2). Viimasele suunale on iseloomulik teatud gnostiline taust, millel Jumala tegevust nähakse. Eri-nevalt juutlusest, sünoptikuist ja Paulusest pole saladus mitte ajalooline, vaid kosmiline. Pauluse (ja sünoptikute) teoloogia erineb sellest oma ajaloolise objektiivsuse poolest, mis ei näe evangeeliumi vastuvõtmise kitsendusi mitte evangeeliumi olemuslikus saladuses, vaid inimese ajaloolises ja kogetavas langemises.

Selle "saladuse" mõiste arengut Pauluse koolkonnas võime näha järgnevalt: Gl 1:12.16 (Jumal ilmutab Pauluses oma Poega) ja 1Kr 1-2; 4:1 (Jumala saladus) ühendatakse – Ef 3:3 järgi "mulle tehti ilmutuses teatavaks saladus". Väljend on oma mõistetelt väga lähedane Rm lõpudoksoloogiale. Nagu Rm 16:25-27, nii rõhutab ka Ef Pauluse tööd kui saladuse vahendaja oma Jumalalt kogudusele. Saladus pole enam paratamatus, mis on tekkinud inimese patu ja võimetuse tõttu, vaid ajaloo järk ning käändekoht, ning Paulus mitte lihtsalt Jumala sõna kuulutaja, vaid saladuse haldaja. "Ilmutus" muutub biograafilisest mõistest (Gl) Pauluse isiku juurde kuuluvaks ilmutatud saladuseks (Ef ja Rm 16:25) ning kuulutuseks kui kiriku õpetusvaraks (karjasekirjad ja Rm 16:25).

“IGAVESE JUMALA KÄSUL RAHVAILE TEATAVAKS TEHTUD”

Järgnevas tiheneb “ilmutusega” seoses olevate sõnade kasutamine, mistõttu neid on raskem jälgida. Ometi on Rm lõpudoksoloogia kuulutuskeem ja õpetus apostliametist põimunud ka läbi salmi 26 ja selle mõistestiku. Saladuse “avalikuks tegemine” vastab siin eeltoodud “vaikimisele”. Seejuures pole sõna tehniline kasutus nii selge.

See võib tähendada Jeesuse nähtavat ilmumist (Kl 3:4),²³ mis tahes varjatu teatavaks saamist (1Kr 4:5; 2Kr 7:12; Mk 4:22). Paulusel tähendab see ka vaimulike asjade teatavaks saamist või ilmumist (Rm 1:19; 3:21). Nii on Kristuse ilmsikksaamine tema sulases (2Kr 4:10j; 2:14) väikseks paralleeliks Rm 16:25j-le. Sama kehtib ilmsikksaamise mõiste kohta nt Johannese kirjan-duses (Jh 9:3; 1Jh 4:9; Ilm 15:4), selles lähenevad üksteisele Paulus ja tema koolkond, Johannese koolkond ning Rm lõpudoksoloogia.

Kl 1:26 on väga sarnane Rm lõpudoksoloogiale, mõlemas “saab avalikuks” “varjatud saladus”. Vastav koht Ef läheb sõnast “avalikuks tegema” mööda, kasu-tades verbi “teada andma”, mis samuti esineb Rm 16:26. Nendes, paljudes sisult lähedastes Uue Testa-mendi kohtades esinevad just sõnad φανερωῶ ja γωπίζω.

Karjasekirjades on “avalikukssaamine” ühendatud verbile vastava nimisõnaga “ilmumine” (ἐπιφάνεια), ja see saab ka teatud kindlad usutunnistuse jooned. Mõistetega tähistatakse Kristuse ilmumist lihas, mida

---

²³ Jh-s on see Jeesuse enese olemuse ilmsikstegemine ja Ülestõusnu ilmumine, kuid ka inimese või Jumala tegude avalikukssaamine. Sünoptikuil on see tavaliselt “ilmumine”, nt Jeesuse ilmumine pärast ülestõusmist.

kogudus usub ja tunnistab (1Tm 3:16; 2Tm 1:10; Tt 1:3). Neist kahes kirjakohas esineb mõistestik hümni sõnastuses, olles seega näide koguduse läbimõeldud usust.²⁴

Eeltoodule lähedane on ka mõiste esinemine hümnis 1Pt 1:20, milles on ka avalikukssaamise ajakava: “Tema oli selleks ette määratud küll enne maailma rajamist, aga aegade lõpul on saanud avalikuks teie pärast.” See 1Pt õpetus on taas lähedane Ef teoloogiale (Ef 1:4.7).

Peale selle on evangeeliumi saladus ka “teatavaks tehtud” (Ef 1:9; 3:9jj; 6:19; Kl 1:27). See võib tähendada misjonikuulutust või ka koguduse kasvatamisega seotud õpetamist.

Rm lõpudoksoloogia vaatleb veel kaht vahendit ja teed, mis Jumala saladuse kogudusteni on toonud. Esiteks on Jumala saladus saanud ilmsiks “prohvetite kirjade läbi”. See mõiste on UT-s ainulaadne. Ettekujutuse autori mõttest saame ehk kirjakohtadest Lk 24:27.32.45; Rm 1:2, mis näitavad, et Jeesuse isiku ja ilmumise tundmaõppimisel on möödapääsmatu Vana Testament.

VT kuulutust tulevasest päästmisest nimetab “prohveti sõnaks” (nagu UT-s 2Pt 1:19j) ka Aleksandria Philon, arvates päästmissõnumisse kaasa ka paganate päästmise.²⁵ Selles on Paulus väga lähedane Philonile, kuna ka Paulus näeb paganate päästmist olulise osana Pühakirja kuulutuse täitumisest (Rm 9:33; 11:26j; 15:12).²⁶

Ülearuseks osutub kaalutlus, kas “prohvetite kirjad”

²⁴ Johannese kirjade doketismivastases poleemikas on samasugune usutunnistuse iseloomuga sõna “tulema”, mis tähendab samuti “ilmumist”: kristlase tunnistus on, et Jeesus Kristus on “tulnud” lihas (1Jh 4:2; 2Jh 7).

²⁵ Stuhlmacher, *Der Brief an die Römer*, 226.

²⁶ *Ibid.*

ei võiks tähistada kristlikke prohvetiraamatuid. Tõestuseks suulise kuulutuse, ka kristliku suulise kuulutuse õigsusest oli misjonitöös tunnustatud vaid Vana Testament, igasugune "oma prohveti" sõnum aga oli kogudusesiseseks kasutuseks.²⁷ VT autoriteet algkristlikus koguduse kasvatases ja misjonis on üldtuntud.

Teine abivahend või tee, mis evangeeliumi saladuse kogudusteni toob, on *Jumala käsk apostlile* (Rm 16:26). Väljend $\kappa\alpha\tau' \acute{\epsilon}\pi\iota\tau\alpha\gamma\acute{\eta}\nu$ tähendab Paulusel alati kristlase kõlblust ja elu puudutavat Jumala tahet (1Kr 7:6.25; 2Kr 8:8; ka Fm 8). Alles 1Tm 1:1; Tt 1:3 on mõiste saanud oma Rm 16:26 tähenduse, muutunud *terminus technicus* Pauluse evangeeliumi teenistusse kutsumise kohta. Rm lõpudoksoloogia seob selle samuti evangeeliumi saladuse teatavakssaamisega. Siin on Rm 16:25-27 ning karjasekirjad taas lähestikku. Sarnane on keelekuju ($\kappa\alpha\tau' \acute{\epsilon}\pi\iota\tau\alpha\gamma\acute{\eta}\nu$) ja õpetus ilmutusest (tuntud enne igavikku, teatavaks tehtud nüüd).

KOKKUVÕTE

Rm lõpudoksoloogia on hilisem kui Rm ise, kuid selle pärimused on kujunenud silmatorkavalt lähedases seoses meile tuntud Pauluse koolkonna pärimustega (Kl, Ef, karjasekirjad) ja üldkristlike pärimustega (1Pt). See võimaldab meil näha Pauluse koguduste õpetust ja Pauluse koolkonna elu ajajärgul Pauluse surma ja kaanoni kujunemise vahel. Rm lõpudoksoloogia sisaldab endas Pauluse järgse aja õpetust kristlikust usu aluseks olevast ilmutusest kui saladusest, mis on Jumala juures

---

²⁷ Hans Lietzmann, *An die Römer* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1933), 130.

alati, kuid mis on inimestele saanud teatavaks Jeesuse Kristuse ja tema apostlite ajal. Sellele on omane teatud ajalooteoloogia, milles üksteisele järgnevad Jumala otsus enne igavikku; tema Poja ilmumine; apostlite kutsumine ning viimaks kristliku koguduse elu Kristuse ja apostlite õpetuse valgusel, samuti kirjutaja ja lugeja kaasaeg.

Rm 16:25-27 on vaatamata oma lühidusele seotud Pauluse koolkonna erinevate pärimuste ja arengusuundadega ühtaegu, Kl ja Ef suunaga ühelt poolt ja karjasekirjade suunaga teiselt poolt. Kl-Ef suund esindab rõhuasetust Jumala saladusel ning on seega enam müstiline. Karjasekirjade suund rõhutab rohkem apostli kuulutust ühes selle ajalooliste juurtega. See näitab ühest küljest erinevate suundade olemasolu Pauluse koolkonnas.

Teisest küljest näitab see küllalt tugevat sidet Kl-Ef suuna ja karjasekirjade suuna vahel, seda nii õpetuse sisus kui ka selle edasiandmise väljakujunenud vormides. Apostlitejärgses kristluses oli miski, mis suunas õpetusvara kujunemist ning ka kogudustes kasutatava kirjanduse valikut nõnda, et nii ehtsad Pauluse kirjad, Kl-Ef kui ka karjasekirjad olid kasutusel koos. See sarnasus ei ole seotud Kl; Ef; 1,2Tm; Tt (ja vähesemal määral ka 2Ts ning 1Pt) retseptiooniga kaanoniks, kaanon vaid kinnitas ühtsuse tagantjärele. See ühtsus on rajatud koguduste pärimuste kooskõlana juba mõlema suuna kirjade kirjutamisel.